

органів – цього справжнього монстра, який наклав своєю зловісною мережею українські терени і, зрештою, перебрав на себе чимало функцій, притаманних іншим владним структурам. Це могло статися лише за умов тоталітарного режиму, який у його сталінському варіанті набув найвикінченіших і найжахливіших форм [8].

1. ГДА СБУ Ф.16.– Оп. 25 (1951 р.).– Спр. 3.– Арк. 69–100. 2. Коваль Р. М. *Отаман Орлик: Історичний нарис.* – К.: Стікс, 2010. – С. 384. 3. Єфіменко Г. Г. *Зміна векторів у національній політиці Москви в голодоморний 1933 р.* // *Укр. істор. журнал.* – 2003.– № 5.– С.25–50. 4. *Народна війна. Путівник до експозиції, присвячений 120 річниці від дня народження Є. Коновальця. Організатори: Київська міська організація Всеукраїнського товариства “Меморіал” ім. В. Стуса та громадський інститут історичної пам’яті* 5. Мейс Дж. “Ваші мертві вибрали мене...” / за заг. ред. Л. Івшиної. – 1-ше вид.– К.: ЗАТ “Українська прес-група”, 2008.– 672 с. 6. Кульчицький С. В. *Голодомор 1932–1933 рр.: механізми сталінського терору* // *Укр. істор. журн.*– 2007.– № 4.– С.4–26. 7. Гриневич Л. В. *Сталінська “революція згори” та голод 1933 р. як фактори політизації української спільноти* // *Укр. істор. журнал.* – 2003.– № 5.– С. 50–63. 8. Білас І. *Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953 рр.: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. – Кн.1.* – К.: Либідь–Військо України, 1994.– 432 с. 9. *Ленін В.І. Повне збір. тв. – Т. 41. – С. 379.* 10. *Красный террор 1918. 1 ноября.* 11. *Федотов Г.П. Новый Град.– Нью-Йорк, 1952. – С. 197–198.* 12. *Сидоренко Б. Три недруги нашої державності* // *Голос України.* – №32.– 1993. – 19 лютого.

УДК 94(477)“1920/1939”

Р.П. Мельник

Національний університет “Львівська політехніка”

ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПЕРСПЕКТИВНОСТІ ПРОДОВЖЕННЯ БОРОТЬБИ ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ (1920–1939 рр.)

© Мельник Р.П. 2013

Розглянуто теоретичні проблеми, пов’язані з майбутнім збройним конфліктом та участю у ньому українського народу у науково-теоретичних і мемуарно-аналітичних працях військових дослідників міжвоєнної доби.

The article deals with theoretical issues, which are discussed in the scientific, theoretical, memoir, and analytical works of military researchers of the interwar period, and which are related to the future armed conflict and to the Ukrainians’ participation in it.

Постановка наукової проблеми та її значення. Процес розбудови та реформування Збройних сил України на сучасному етапі їх розвитку закономірно викликає інтерес до вивчення вітчизняного історичного досвіду, пошуку певних аналогій, які можна було б використати для вирішення актуальних проблем. Це стосується й такого важливого аспекту, як формування військово-теоретичної думки, що є одним із найважливіших компонентів на шляху проектування воєнної доктрини держави.

Вітчизняний і світовий історичний досвід переконливо свідчать, що гарантувати безпеку країни може лише добре вишколене й озброєне національне військо. Сьогодні на порядку денному у нашій державі стоїть необхідність вироблення нових підходів до військового будівництва, які мають увібрати у себе усі найкращі та найперспективніші досягнення військової думки. До того ж

формування національних Збройних сил не може відбуватися без урахування минулого, зокрема й власного досвіду будівництва українського війська.

Аналіз досліджень та публікацій із цієї проблеми. Збройна боротьба українського народу за державність у першій половині ХХ ст. висунула з народних низів та середовища національно свідомої еліти талановитих військово-політичних діячів, яких революційна хвиля поставила в епіцентр битви за незалежність та соборність України. Однак комуністичний тоталітарний режим доклав чимало зусиль, щоб спотворити образ борців за самостійну незалежну Україну. Радянська історіографія, ігноруючи аспекти національного державотворення, розглядала революційні процеси в Україні як складову більшовицького перевороту в Росії, а національно-державні утворення – Центральну Раду, Гетьманат і Директорію УНР визначала як “контрреволюційні та антинародні режими”.

Новий етап у розвитку національної історіографії збігся з політикою “перебудови” в СРСР та проголошенням у 1991 р. незалежності України. Для істориків відкрилася можливість працювати з недоступними раніше архівними документами. Серед праць українських істориків новітньої доби виділяються праці Л. Дещинського [1], М. Литвина [2], С. Литвина [3], В. Голубка [4], В. Сідака [5]. Історіографія національно-визвольних змагань ґрунтовно узагальнена у двотомній праці В. Солдатенка “Українська революція. Концепція та історіографія” [6]. Науково-історична та видавнича діяльність української еміграції стала також об’єктом досліджень представників сучасності О. Колянчука [7], О. Фуртеса [8] та ін. Загалом історіографічний огляд засвідчив, що проблема майбутнього збройного конфлікту в українській військово-теоретичній думці у міжвоєнні роки не була об’єктом самостійного дослідження і не отримала системного відображення в історіографії.

Формулювання мети та завдань дослідження. У цій роботі ми спробуємо розглянути основні концептуальні підходи військових теоретиків до проблеми, пов’язаної з майбутнім збройним конфліктом, та участі у ньому українського народу у науково-теоретичних і мемуарно аналітичних працях міжвоєнної доби.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Справжнім національним феноменом став той факт, що після кількох років визвольних змагань розрізнені, змучені духовно і фізично залишки Армії Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки, викинуті за межі Батьківщини, у надзвичайно складних умовах інтернування не склали рук, а плідно працювали над розробленням схематичних планів відновлення боротьби і повернення на рідні терени.

Характерною особливістю нової хвилі української еміграції був відступ Армії УНР на чолі з урядом С. Петлюри до Польщі і частково до Румунії, а Галицької Армії – до Чехословаччини, з перспективою продовжити збройну боротьбу після вимушеної перерви. У кількарічному інтернуванні військовики опрацювали поважний пласт військової літератури, яка дала могутній поштовх розвитку українській військово-історичній науці. Так, у 20 – 30 рр. ХХ ст. були організовані спеціальні наукові установи, які працювали над її розробкою, видавали окремі монографічні роботи, статті, збірники документів, спеціальні військово-історичні журнали [9, с. 5].

Однією із найактуальніших тем, які порушувалися у науковій військово-теоретичній літературі у міжвоєнний період, була проблематика, пов’язана із стратегічними планами відновлення боротьби за державну незалежність. Завдяки високому інтелектуальному потенціалові її наукові сили зробили вагомий внесок в історіографію національно-визвольної боротьби ХХ ст. Великою заслугою українського закордоння була робота над концептуальним теоретичним планом майбутнього збройного конфлікту та участі в ньому України.

Серед теоретиків міжвоєнного періоду, які зверталися до цієї тематики, потрібно виокремити такі неоднозначні постаті української історії, як С. Петлюра, В. Петрів, М. Капустянський, В. Сальський, Т. Омельченко. Їхні наукові та публіцистичні праці визначили тенденційний розвиток воєнно-теоретичної думки ХХ ст. загалом й у міжвоєнний період зокрема.

Чільне місце серед лідерів української національної революції 1917–1921 рр., без сумніву, належить С. Петлюрі. З його іменем пов'язане як відродження української військової традиції, так і створення національної воєнної доктрини. Виділяючи три етапи діяльності С. Петлюри, власне третій (1921–1926 рр.) – еміграційний, пов'язаний із глибоким теоретичним аналізом досвіду військового будівництва в Україні. Теоретико-аналітичні праці С. Петлюри періоду еміграції пронизані піклуванням про відновлення збройної боротьби і побудови боєздатного національно-патріотичного війська. На його думку, рівень національної свідомості і морально-політичний стан Української армії визначала історична пам'ять. Він стверджував: “Виховуючи національну армію в душі любові до батьківщини і самопожертви для неї, не зможемо цього завдання доконати, коли не дамо ясного образу минулої воєнної боротьби українського народу” [10, с. 300–301].

Розглядаючи питання розробки планів щодо майбутніх збройних конфліктів, Головний Отаман виділяв блок засад, на які пропонував звернути увагу: по-перше, визначити основні етапи і формування збройних сил; по-друге, з'ясувати головні складові частини воєнної доктрини; по-третє, визначити характер майбутньої боротьби.

Виділяючи проблему підготовки народних мас до продовження боротьби за визволення України, С. Петлюра вказав на відмінність сучасних воєн і локальних конфліктів новітньої доби. “Давно минули часи, коли війну провадили тільки фахові зборища людей, належно для цього вишколені. Сучасні війни, як і майбутні, – підкреслював він, – це війни народів, де фізично беруть участь мільйони воюючих мас, де кадрові армії кілька кратно збільшуються шляхом мобілізації і де єдність не лише технічно-військового вишколення, а й єдність “воєнного духу” зарані передбачаються, як передумова перемоги” [10, с. 294]. Отже, зростає значення виховання нових поколінь нації на історичних традиціях українського народу. “Ті, хто морально відповідають за якість і силу впливу української військової думки на громадянство, ніколи не повинні забути ваги “воєнного духа” на долю нації” [10, с. 294–295]. Як одне із найважливіших завдань української військової літератури, зокрема й емігрантських істориків і дослідників доленосних подій Української революції, С. Петлюра визначав “плекання військових чеснот в народі, як от: хоробрість, завзяття, витривалість, почуття національної честі і самоповаги, самопожертва... Все це повинно знайти своїх авторитетів і дослідників: все це теми, що спеціально, в українській літературі вимагають і ширших монографій і популярних підручників, і журнальних розвідок..., морально зобов'яже наших військових письменників до найбільш пильної уваги в цьому напрямку” [10, с. 288].

Не менш цікаві роздуми і пропозиції, пов'язані із майбутнім збройним конфліктом напередодні Другої світової війни, виклав у своїх науково-теоретичних дослідженнях М. Капустянський. Він один із перших військовиків високого рангу усвідомлював важливість і необхідність уже в ході визвольних змагань почати глибокі дослідження епохальних подій в історії України, проаналізувати їх здобутки і втрати.

У 1930-х рр. генерал спричинився до видання серії підручників: “Військові знання”, збірників “За збройну Україну” та “Війна і техніка”. З-під його пера вийшли змістовні науково-історичні праці: “Українська Збройна Сила і Українська національна революція”, “Іспанська громадянська війна”, доповнення до “Історії українського війська” та “Золоті ворота. Історія Січових Стрільців”.

Генерал М. Капустянський – людина, яка глибоко усвідомлювала необхідність творення власних Збройних сил для відновлення боротьби, наголошував: “...для поневоленої нації найважливішим завданням мусить бути здобуття і закріплення своєї самостійності та соборної держави. Здійснити це завдання можна тільки шляхом революції збройного виступу. А збройне вимагає ґрунтовної підготовки” [11, с. 9–10].

Власне такою підготовкою стала його праця над розробкою концепції побудови національних Збройних сил. У воєнно-науковому журналі “За збройну Україну”, який вийшов друком у 1938 р., теоретик опублікував статтю на тему: “Українська воєнна доктрина”. В ній він подає свої роздуми щодо питання про напрями розбудови національної армії. У цій статті автор визначає, якою повинна бути і на яких основах будуватися українська воєнна доктрина. На його думку, воєнна доктрина повинна стояти на рівні “... модерної штуки, себто оперувати сучасними воєнними поняттями”, водночас вона повинна спиратися: “а) на відповідній оцінці ваги та ролі складників українського воєнного потенціалу; б) на новітньому досвіді та науці останніх збройних конфліктів” [11, с. 9].

Водночас теоретик важливе місце відводить проблемі майбутніх збройних конфліктів, зауважуючи: “В майбутніх війнах змагатимуться в чотирьох сферах (на суші, в повітрі, на морі і під водою) не тільки величезні армії, а й цілі народи. Український народ повинен боротися за життя і смерть, за великі національно-державні ідеали. Тому-то тільки спільними зусиллями українського народу їх можливо буде реалізувати. Таким чином, це перший і найважливіший складник нашого воєнного потенціалу. Його слід покласти, як одну з головних підвалин української воєнної доктрини, яка повинна вказати способи організації національного наставлення та планового скерування енергії її чинів українських мас” [11, с. 10].

На такий аспект проблеми також звертає увагу В. Петрів. Маючи за плечима поважний стаж військової служби та воєн, він протягом тривалого перебування в еміграції підготував велику кількість воєнно-наукових та мемуарно-аналітичних праць. Тому його розвідки потрібно сприймати не лише як серйозні наукові праці вдумливого аналітика, але й як досвідченого командира [12, с. 17].

Великий практичний досвід військовика та глибокі знання дали можливість В. Петриву підготувати широкомасштабну працю з теорії оборони нації. У тезах майбутніх викладів він накреслює головні моменти, на які має звертатися увага у лекціях перед слухачами Українського інституту громадознавства в Празі. Водночас наприкінці 20-х років ХХ ст. він замислюється над проблемою майбутніх збройних конфліктів. Починаючи науково-військову розвідку “До проблеми майбутніх світових збройних конфліктів”, він з перших же її рядків пояснює “... чому могло українському національному емігрантові прийти під думку розробляти питання про можливий конфлікт, вузол якого лежить так далеко від його рідного поневоленого та розшматованого краю, а саме: на синіх водах Великого Тихого океану, в той час, коли його праця, мабуть, значно більше потрібна для розробки речей, елементарно необхідних тепер Українському народові, інтелігентні сили якого віками неволі та останнім фізичним знищенням, проведеним культурною Польщею та некультурною Москвою, зведені до мінімуму” [13, оп.2, спр.7, арк.1].

Але кожен, хто буде досліджувати історичні обставини, під час яких відбудовуватиметься самостійність і державність поневолених націй, переконаний В. Петрів, “... той побачить, що ця відбудова наступала здебільше в полум’ї війн і морі крові. Рідко коли бувало, що державність поневолених націй відбудовувалася тими з пануючих, які мали на меті використати нову державу в своїх інтересах для досягнення певної міжнародної рівноваги. Тому лише майбутній світовий збройний конфлікт чи як зусилля нації уникнути його може дати волю із державністю українському народу. А тому ми мусимо як усвідомити собі можливість виникнення нового міжнародного конфлікту, так і місто під час нього українського народу, як певної динамічної сили волі 40-мільйонного агрегату, галузі якого однаково відчуваючи і переживаючи однакові моральні здвиги, як то виявилися хоча б на конкретних випадках автокефального руху межи українцями в цілому світі, розкиданими більшими чи меншими групами по цілій земній кулі.

Усвідомивши собі місто, питому вагу сконсолідованої волі нашого народу в участі можливих конфліктів, ми мусимо усталити собі ті компенсації для нашого народу, які він має право вимагати собі від зацікавлених у висновках конфліктних сторін, щоби тим унеможливити для окремих кволих представників його спекуляцію, та дрібної розпродажі української крові і сил на міжнародному ринку” [13, оп. 2. спр. 7, арк. 2].

На відміну від свого колишнього професора в Академії Генерального штабу Головіна, котрий оцінював усе з точки зору пануючої на території Росії московської нації, В. Петрів узяв на себе оцінку майбутніх подій “...під кутом поневолених, зокрема українського народу, в ім’я законних інтересів яко і культурних прав, надбаних ним його історією, пішли сотні тисяч людей на смерть у боротьбі, знуцанні концентраційних таборів смерті, в шеренгах яких як свідомий син землі Української” [13, оп. 2, спр. 7, арк. 2].

Як бачимо, український генерал В. Петрів у багатьох аспектах бачення майбутніх військових конфліктів не помилявся, що, зрештою, й підтвердили події Другої світової війни. Цікаво й те, що аналізуючи перебіг військових операцій далеко за межами рідної землі, він у кожному вдалому маневрі чужих полководців намагався знайти щось подібне з історії українського військового мистецтва.

Не менш цікаві пропозиції щодо відновлення і провадження збройної боротьби вносить В. Сальський. У статті “Головні підстави творення Армії УНР в минулому і майбутньому”, він розмірковує над концептуальною проблемою того часу, а саме: творенням власної регулярної армії. Перебуваючи у важких умовах інтернування, він не покидав віри продовжити боротьбу за власну незалежну державу. Давши характеристику подіям, що передували творенню збройних сил, В. Сальський розмірковує над проблемою всесвітньої революції, до якої, як він зазначав, потрібно підготуватись. “Ми мусимо бути готовими не тільки допомогти цій революції матеріально – різними воєнними знаряддями, але кожен з нас особисто мусить бути готовий стати в тому революційному хаосі складовим елементом ядра національної регулярної армії” [14, с. 5].

Цілком солідарним з В. Сальським у цьому питанні виступав сотник Т. Омельченко, який у статті “Майбутня війна і ми” зазначав: “Міццю державною є військо. Отож, кожна держава, кожний нарід, дбаючи про свої права, мусить найстаранніше дбати про власне військо. Дбати про це було вже завжди одним з найголовніших завдань кожної держави й кожного народу”. При цьому автор влучно зауважував: “...нашим обов’язком перед батьківщиною є найстаранніша, бодай теоретична військова підготовка. Що би потім, коли прийде наш час, такі теоретичні знання перевести у діло” [15, с. 19].

Отож, у передчас майбутніх збройних конфліктів теоретичні питання воєнної доктрини були основними у воєнно-наукових розвідках військових дослідників. Перебуваючи на чужині, талановиті українські військовики забезпечили розроблення воєнної доктрини на випадок світової війни. Вони мали фахову військову освіту, пройшли через горнило визвольних змагань 1917–1921 рр., були ознайомлені з теоретичними студіями провідних військових теоретиків світу. Тому у своїх військово-історичних працях посилалися на національно-історичний досвід княжих часів, козаччини, визвольних змагань 1917–1921 рр.; зуміли вивчити наслідки локальних воєн у 1930-х роках в Іспанії, на Далекому Сході, і, очевидно, вони вбачали в майбутньому збройному конфлікті воєнну потугу, яка зуміє організувати українське громадянство на боротьбу за свободу та незалежність України.

1. Децинський Л. Є. *Із історії боротьби УНР проти більшовицької агресії (грудень 1917–січень 1918 рр.): уроки і сучасність* / Л. Є. Децинський // *Вісник університету “Львівська політехніка” “Держава та армія”, 1999. – № 377. – С. 3–10.* 2. Литвин М. *Українсько-польська війна 1918–1919 рр.* / М. Литвин – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1998. – 488 с. 3. Литвин С. *Симон Петлюра в 1917–1926 роках. Історіографія та джерела* / С. Литвин. – К., 2000. – 462 с. 4. Голубко В. *Армія Української Народної Республіки. 1917–1918. Утворення та боротьба за державу* / Віктор Голубко. – Львів: Кальварія, 1997. – 288 с. 5. Сідак В. *На шляху до воєнної доктрини (історичний нарис 1917–1920 рр.)*. / В. Сідак – К. 2001. – 214 с. 6. Солдатенко В. *Українська революція. Концепція та історіографія (1918–1920 рр.)* / В. Солдатенко. – К.: Просвіта. 1999. – 507 с. 7. Колянчук О. *Українська військова еміграція у Польщі 1920–1939* / О. Колянчук. – Львів, 2000. – 274 с. 8. Фуртес. О. *Військово-історична проблематика у працях української еміграції 1920–1939 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук.* – Львів, 2009. 9. *Там само.* 10. Петлюра С. *Статті, листи, документи* / Симон Петлюра. – Нью-Йорк: УВАН у США, 1958. – Т.3. – 600 с. 11. Капустянський М. *Українська воєнна доктрина* / М. Капустянський // *За збройну Україну.* – 1938. – С.9–10. 12. Мельник Р.П. *Проблема будівництва Збройних сил УНР у теоретичних розробках Всеволода Петріва* / Р.П. Мельник // *Всеукраїнський науковий журнал “Мандрівець”.* – Тернопіль, 2010. – Вип. 4. – С. 16–20. 13. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВОВ) Ф. 3947. Особистий фонд В. Петріва* 14. Сальський В. *Головні підстави творення Армії УНР в минулому і майбутньому* / В. Сальський // *Табір.* – Каліш, 1926. – Ч. 3. – С. 3–6. 15. Омельченко Т. *Майбутня війна і ми* / Т. Омельченко // *Табір.* – 1926. – С.34–56.